

Janicke Larsen

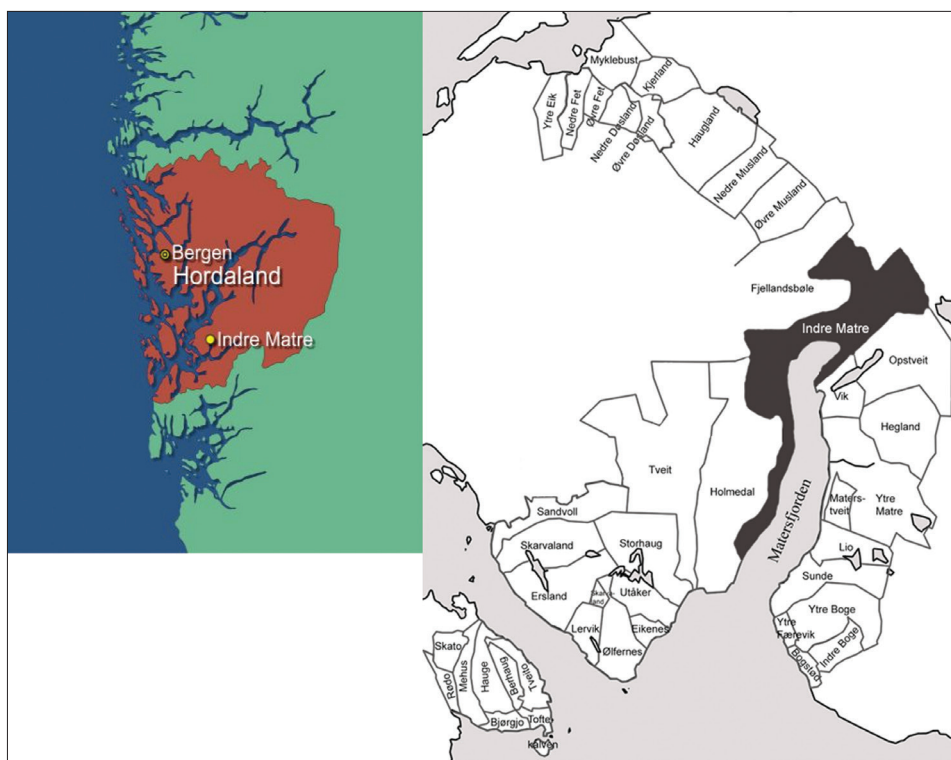

Agrararkeologiske undersøkelser av Indre Matre

I perioden 2003–2005 ble det gjennomført agrararkeologiske undersøkelser av gården Indre Matre i Sunnhordland. Undertegnede stod selv for feltarbeidet – med god hjelp fra studenter, kollegaer og venner – som ledd i doktorgradsprosjektet «Fra sted til gård. En agrararkeologisk analyse av Indre Matre i Kvinnherad, Hordaland» (Zehetner 2007). Undersøkelsen ble gjennomført i en etter hvert godt etablert tradisjon innen arkeologisk jordbruks- og landskapsforskning ved Universitetet i Bergen. Hovedmålet var å belyse spørsmål knyttet til når og hvordan en gård blir dannet, hvordan et agrar landskap utvikles over tid, og årsakene til nettopp denne utviklingen.

På Vestlandet har arkeologiske forskningsgravinger i agrarlandskap lenge hatt som mål å øke kunnskapen om gårdsdrift og gårdsbosetning fra jernalder og middelalder. På begynnelsen av 1900-tallet ble ødegårder undersøkt med en vektlegging av tuftene fra disse periodene (Schetelig 1910; Petersen 1933, 1936). Fra 1950-tallet av og fremover (f.eks. Rønneseth 1955, 2001 [1974]; Myhre 1969, 1972; Kaland 1979; Randers 1981) ble stedvis også bosetningenes driftsområder utforsket, og undersøkelserne inkluderte i større grad strukturer som åkre, rydningsrøyser, gjerder og veier. Etter en periode med mindre vekt på agrarforskning har denne de siste 15-20 årene igjen fått et oppsving i den arkeologiske forskningen ved Universitetet i Bergen. Gårders utvikling er igjen i fokus, men nå med mindre vekt på ødegårder og gårder med antatt jernalder- og middelalderopphav. De gårdene som tradisjonelt har vært tolket som jernalder- og middelaldergårder, er gjerne dem med registrerte faste fornminner, eller dem som historiefaglige tilnærminger kan sannsynliggjøre, eller dokumentere et slikt opphav for. Dagens forskning inkluderer i større grad gårder som ikke ble lagt øde – eller som i alle fall ikke lå øde lenge nok til at det kan spores arkeologisk, og som ikke nødvendigvis har verken faste registrerte fornminner, eller andre indikasjoner på opphav i middelalderen eller tidligere (f.eks. Åstveit 1998).

Topografien på Vestlandet, med mange små avgrensede dyrkingsflater og et sterkt oppdelt landskap er velegnet for arkeologiske undersøkelser av gårdsbosetninger, selv om graden av avgrensing i landskapet varierer innen ulike regioner. Forskningen på slike gårdsområder har for det meste foregått som studentoppgaver på hovedfagsnivå (Øye 2002a; Stang 2003; Lia 2005) og mastergradsnivå (Olsen 2006; Sivertsen 2006; Foyn 2008; Sætre 2008), som i første omgang var tilknyttet det større tverrfaglige prosjektet Vestlandsgårdsprosjektet (Austad & Øye 2001). De senere årene har forskning relatert til gårdsproblematikk også foregått på doktorgradsnivå (Holm 2007; Iversen 2008; Zehetner 2007).

Figur 1. Kartene viser henholdsvis Hordaland med Indre Matres plassering, og grensene for de 41 navnegårdene i Indre Matres nærområde. Grafikk: Janicke Larsen.

Et arkeologisk nærstudie av gårdsutvikling i et langtidsperspektiv var utgangspunktet for undersøkelsen av Indre Matre som også inkluderte en analyse av denne gårdens betydning i et større sosialt og økonomisk perspektiv gjennom tid. Gårdens omkringliggende lokalmiljø utgjør 41 navnegårder i tidligere Holmedal sogn, Skånevik skipreide, og Uskedalen, tidligere Kvinnerad skipreide (Figur 1), og disse gårdene ble inkludert i en større bosetningsanalyse. Den geografiske avgrensingen av nærområdet er basert på Indre Matres naturlige nærområde, spesielt i forhold til kommunikasjon og tidligere ferdsel. Undersøkelsesområdet er preget av naturlige stengsler med fjord, daler og høye fjell. For å vurdere hvorvidt Indre Matre opprinnelig har vært del av et større ressursområde enn det vi kjenner fra historisk tid, ble tradisjonell retrospektiv bosetningshistorisk metode benyttet; studiet av indirekte kilder som gårdsgrenser, gårdsstørrelser, eierforhold og gårdsnavn. Kombinert med arkeologisk materiale øker denne forståelsen av bosetningsutviklingen i nærområdet. Dette gjorde det samtidig mulig å belyse forholdet mellom denne gården og den øvrige bebyggelsen i en sosial kontekst, knyttet til spørsmål om eventuelle tidligere bosetningshierarkier.

Undersøkelsen er dermed fortatt på to geografiske nivåer, men med noe ulike tilnærminger. For å kunne gi et bilde av gårdens og nærområdets utvikling over tid, måtte mange mindre spørsmål besvares underveis. Var jordbruksdriften på Indre Matre et resultat av lang tids tilpasning, eller ble gården etablert som et landnåm innen en avgrenset periode? Når skjedde eventuelt det og hvordan endret driften seg over tid? Hvordan har området vært fysisk

strukturert og hvilke faktorer har fremmet endring og hvilke har fremmet stabilitet? Finnes det strukturer i landskapet som kan kaste lys over sosiale forhold knyttet til etablering av bosetning og jordbruksdrift, også i gårdens senere faser? Har Indre Matre hele tiden omfattet samme ressursområde, eller utgjorde gården sammen med Ytre Matre tidligere et felles ressursområde? Hvordan var dette i tilfelle organisert? Hvilken posisjon har gården hatt i det større nærområdet tidligere?

I denne sammenheng vil jeg presentere det metodiske og teoretiske utgangspunktet for undersøkelsen; både i analysen av Indre Matre, men også i forståelsen av den rolle gården har spilt i forhold til gårdene i nærområdet gjennom tid. Det vil videre bli foretatt en kronologisk gjennomgang av hovedresultatene, fra første fase med rydding av skog og begynnende beiteaktivitet, gjennom ulike faser av endring i åkerbruk og i driften generelt, og inn i perioden før siste store jordbruksreform. Det ble benyttet ulike tilnærminger til landskapet, blant annet ble nyere tids skriftlig materiale og muntlige tradisjoner anvendt, i tillegg til arkeologiske, historiefaglige og naturvitenskapelige metoder.

I begrepet gård legger jeg vekt på bofasthet, åkerdrift, husdyrhold og mer eller mindre fast avgrensning i forhold til området rundt (Zehetner 2007:20 ff). For en større diskusjon av begrepet viser jeg til Ingvild Øyes artikkel i denne bok.

Figur 2. Indre Matres innmark og nære utmark. Tunet vender seg mot fjorden og innmarken ligger i en nær sone rundt tunet, med utmark og skog i en krans rundt. Træo ligger til høyre for den tørrlagte elven Blåelvo.
Foto: Janicke Larsen, 2004.

Indre Matre

I det som betegnes som ytre fjordstrøk på Vestlandet, ligger blant annet Matersfjorden i Kvinnherad kommune, og innerst i denne fjorden ligger Indre Matre. Området er i dag preget av småskalajordbruk og spredte enkeltgårder som i liten grad har vært agrararkeologisk undersøkt.

Gårdsområdet til Indre Matre utgjør et godt bevart kulturlandskap, som i liten grad har vært forstyrret av moderne jordbruksdrift (Figur 2). Gården er omtalt i skriftlige kilder fra 1314 og 1347. I middelalderen tilhørte den nordvestre del av Skånevik skipreide, og Holmedal sokn i geistlig sammenheng. Området er velegnet for jordbruk med selvdrenerende moreneflater i innmark, rike utmarksressurser og fiskemuligheter både i fjord og elv. Innmarken utgjør i dag om lag 100 dekar og utmarksområdet om lag 5000 dekar. Det ligger minst 20 synlige gravminner fra jernalder nær det historiske klyngetunet, et høyt antall sett i forhold til de omkringliggende gårdene og nærområdet for øvrig. Ut fra tidligere tiders befaringer (Bendixsen 1898:19; Lavik 1959; Myhre 1977) samt egne registreringer, er det imidlertid grunn til å anta at det opprinnelige antallet har vært langt større.

Tunet og innmarken på Indre Matre ligger på østsiden av Blåelvo på en elveterrasse, men også på vestsiden av elven er det store ryddete området – Træo – med mange bevarte steinstrukturer. Træo ligger noe lavere enn tunområdet og den sentrale innmarken på andre siden av elven. To geiler fører fra tunet ut i utmarken. Den ene leder ut gjennom et område med mange inngjerdete åkre i en grensesone mellom innmark og utmark og videre ut i utmarken. Den andre leder til Træo. For å komme til Træo må den før så mektige Blåelvo krysses, noe som ikke var mulig uten bro før elven ble regulert. Det var mulig å ta seg over elven enten med båt eller ved å krysse elven lenger oppe, men ingen av disse løsningene var optimale. Tilgangen til store utmarksressurser og kommunikasjonskanaler på vestsiden av elven gjorde uansett tilgang til disse områdene nødvendig.

De arkeologiske undersøkelsene

Det ble det foretatt 50 ukeverk med arkeologisk feltarbeid på gården med registrering og undersøkelse av fossile, relikte og resente strukturer i landskapet. Hovedvekten av feltarbeidet ble gjennomført på innmarksområdet som punktundersøkelser i form av sjakter gjennom utvalgte fossile strukturer som åkerreiner, gjerder, merkesteiner og veifar. Jordbruksstrukturene ligger i ulike soner av gården; godt bearbeidet tunnær innmark med stor grad av investert arbeid over lang tid, mindre bearbejdede områder i utkanten av dagens innmark og i utmark. I innmarksnær utmark ble det også gjennomført undersøkelser i strukturer som indikerte tidligere åkerdrift. Dagens tunområde var relativt lite tilgjengelig for undersøkelser, og størsteparten av dagens åkerareal har vært utsatt for dypløying de siste femti årene. Spor etter eldre tiders dyrking vil i stor grad være fjernet, men heldigvis finnes det små flekker med spor fra ulike tidsperioder i ytterkant av dagens åkre, og i mindre oppdyrkede soner på gården. Punktvisse undersøkelser av disse områdene gir grunnlag for en tolkning av både driftsendringer gjennom tid og eventuelle strukturelle endringer.

Totalt ble det åpnet og dokumentert 31 sjakter. Sjakter gjennom åkerreiner bidrar med spesielt god informasjon om dyrkingshistorien. Strukturer som steingjerder, veier, gravhauger og tun forteller om den romlige struktureringen av gården. Tilsammen foreligger det 24 ¹⁴C-dateringer av dyrkningslag på innmarken. Den relative alderen til øvrige lag ble etablert

på basis av stratigrafiske analyser og lagkorreleringer. I sjaktene ble stratigrafien studert morfologisk og datert ved hjelp av ¹⁴C-analyser, som delvis ble kombinert med pollenanalyser og treartsbestemmelser (for detaljer om metode, se Zehetner 2007:50ff).

De ulike sonene på gården ble studert i forhold til hverandre. For å kunne sette gården i et langtidsperspektiv ble resultatene supplert med skriftlige kilder og muntlig informasjon. Dette metakrone landskapet med ulike strukturer fra ulike tider gav mulighet for å analysere strukturene relativt i forhold til hverandre. Det var da mulig å avdekke kronologiske relasjoner mellom dem – også uten å foreta arkeologiske inngrep. Eldre fysiske strukturer kan gi føringer for yngre utforminger av landskapet. Hvilke strukturer har vært mest stabile over tid og hvilken betydning har de hatt for etableringen/plasseringen av yngre strukturer?

Annet materiale

Det ressursmessige mangfoldet en gård består av kan være vanskelig å spore i et arkeologisk materiale alene, og jeg har allerede nevnt historiske kilder som grunnlag for forståelsen av utviklingen av gårdens nærområde gjennom tid. Kjennskap til den historiske gårdsdriften i et område er viktig for å kunne «se forbi» de store endringene i landskapet som har skjedd siden 1800-tallet.

Stedsnavnmateriale fra gårdens inn- og utmark (smånavn) ble systematisert og analysert i forbindelse med feltarbeidet. Deler av materialet var innsamlet før min undersøkelse startet, men ikke alle var kartfestet. Til sammen 387 smånavn er behandlet innenfor gårdens eksisterende grenser (Zehetner 2008).

Smånavn gir informasjon om bruken av området i nyere tid og muliggjør analyse av gårdens større ressursgrunnlag, noe som det arkeologiske materialet i liten grad er egnet til å belyse. I et kupert vestlandslandskap vil det ressursmessige potensialet for dyrking være relativt stabilt gjennom en mye lengre periode enn det stedsnavnene kan formidle, også for skogavvirking, slått og andre utmarksaktiviteter. De navngitte stedene har likevel vist seg å gi et nyttig grunnlag for å vurdere sosiale og meningsbærende aspekter ved gårdsdriften. Navnene har gitt grunnlag for en romlig analyse av landskapets samlede ressurstilgang, og gir indikasjon på en bruk som kan føres lenger tilbake i tid enn det navneformene isolert sett kan. Navnene hjelper dermed til en videre forståelse av bruken av landskapet. Hvor er det lett å ferdes? Hvor er det myr? Hvor er det godt beiteland? Hvor trives bjørken og hvor trives furuen?

Muntlige kilder basert på samtaler med mennesker oppvokst her, har hatt stor betydning for forståelsen av jordbrukslandskapet. I tillegg ble eldre skriftlige kilder fra middelalderen og fremover, som omhandler gården og gårder i nærområdet, gjennomgått. For å få en forståelse av hvordan topografi påvirker strukturen av gården ble det gjennomført en arkeologisk landskapsanalyse.

Teoretisk utgangspunkt

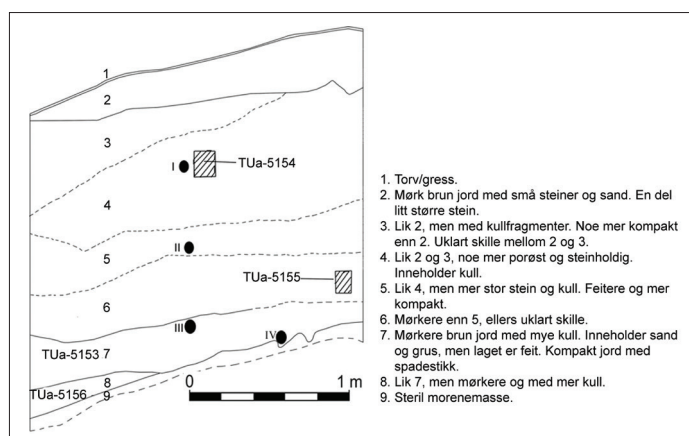
Et landskap er i stadig endring. Likevel finnes det alltid elementer som består gjennom lang tid. På en gård som Indre Matre har vi flere strukturer som har svært høy alder og som har bestått til tross for flere driftsendringer. For å kunne nærme meg spørsmålet om hvilke faktorer som fremmet endring, og hvilke som virket stabiliserende på den fysiske struktureringen av området, benyttet jeg den britiske kulturgeografen Robert A. Dodghsons teorier (1998). Med utgangspunkt i dagens kulturlandskap – og særlig forholdet mellom

innmark og utmark – har jeg sett hvordan manifeste strukturer har betydning for utnyttelsen av områder i en tidssammenheng. Manifeste strukturer er en struktur som består uavhengig av eventuelt endret funksjon gjennom tid og som andre, yngre strukturer, forholder seg til. En slik manifest struktur kan være en gravhaug og en yngre struktur som forholder seg til denne, kan være en vei som legges utenom. Doghsons begrep inertia betegner treghet og henviser til de faktorene som virker bevarende i et landskap. I min sammenheng har jeg arbeidet ut fra en hypotese om at fysiske strukturer har virket bevarende innen et avgrenset bosetningsområde og at dette lar seg spore ved hjelp av arkeologiske analyser og landskapsanalyser. Jeg la derfor vekt på å undersøke de fysiske strukturene på gårdsnivå og deres innbyrdes forhold. Er det noen strukturer som har virket mer bevarende enn andre?

Resultater

Landnåm og jordbruksutvikling

Resultatene fra det arkeologiske feltarbeidet viste spor etter rydding av området for beite i senneolitikum, og muligens dyrking i yngre bronsealder. De første klare spor etter jordbruksdrift ble dokumentert i eldre romertidslag og indikerer nyrydding og mer ekstensiv dyrking. Fra denne perioden er det dessuten påvist spor etter minst én grav som ikke lenger er synlig på overflaten. Pollenanalysene støtter dette bildet av den tidlige jordbruksutviklingen og viser at skogen var i ferd med å bli ryddet i eldre jernalder. Skogryddingen gav et åpent kulturlandskap (Hjelle 2007:302). Det kan altså se ut som om jordbruket befestet seg forholdsvis raskt på Indre Matre, antakelig som følge av et landnåm, og at fast gårdsbosetning ble etablert på Indre Matre samtidig med driften. En arealmessig ekspansjon fortsatte videre gjennom eldre jernalder og inn i yngre jernalder, og først i merovingertid får vi spor etter mer intensiv dyrking, parallelt med mer ekstensive dyrkingsformer (Figur 3). En ytterligere ekspansjon skjedde ved inngangen til vikingtid ved at større arealer ble tatt i bruk til dyrkingsformål. Fra vikingtid og utover i middelalderen foregikk en markant intensivering i bruken av dyrkningsarealer. Dette gjenspeiles i form av tykkere dyrkingslag, men profilene viser også at det fremdeles var åkre som ble drevet mindre intensivt. De arkeologiske undersøkelsene gir mindre informasjon om åkerdriften i tiden fra etterreformatorktid og frem til i dag. Dette tidsrommet belyses imidlertid gjennom øvrige kilder – skriftlige og muntlige – i tillegg gir stedsnavns materialet innblikk i et sterkt oppdyrket åkerlandskap med egne navn på teigene.

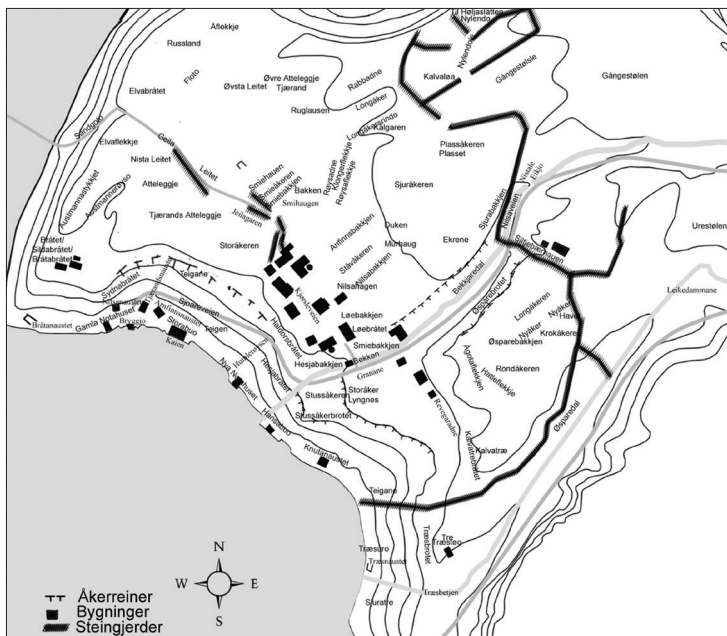
Figur 3. Profil som viser stor kontinuitet i dyrking gjennom flere ekstensive og intensive faser. Profilene fra åkerreinen i Storåkeren på sentral innmark. Åkerreinen har dyrkingslag som er datert til: AD 1065–1215 (lag 4), AD 995–1025 (lag 6), AD 980–1015 (lag 7) og AD 775–880 (lag 8). Tegning: Janicke Larsen/Gitte Hansen, 2003.

Et tilsvarende landnám ser ut til å ha skjedd omtrent samtidig flere steder innen det større nærområdet. Gjennom den bosetningshistoriske analysen viste flere områder langs Matersfjorden, på Halsnøy og ved utløpet av Uskedalen stort sammenfall i takten på bosetningsutviklingen. Undersøkelsen viser likevel tydelig at dersom en skal få mer presise opplysninger om takten og driftsutnyttelsen må det foretas arkeologiske undersøkelser på detaljnivå. Her kan undersøkelsene på Indre Matre tjene som modell.

Undersøkelsen av det mer marginale området Træo viser at dyrkingen går tilbake til eldre jernalder. Den arkeologiske tolkningen ble støttet av pollenanalysen, blant annet gjennom påvisning av pollenkorn av hvete, åkerugresset då og ugress fra meldefamilien – i tillegg til sterke beiteindikatorer. Dette viser at områder som anses som uegnet til dyrking i dag, kan ha vært utnyttet ut fra andre tiders driftsformer. Det er svært mange steinstrukturer her, og endel steinrøys, men ingen av disse er direkte indikasjoner på bosetning, selv om dette ikke kan utelukkes.

Navnematerialet ga muligheter til å dele landskapet inn i utnyttelsessoner, samtidig som det avspeiler ulike ikke-fysiske, meningsbærende og sosiale strukturer som nå er borte. Navnene kunne knyttes til forskjellige bruksområder og bruksrettigheter. Navnematerialet gjenspeiler i stor grad at det var størst navnetetthet på innmark og nær utmark – der utnyttelsesgraden var størst (Figur 4). Gjennom å kartlegge hvilke områder som har vært brukt til ulike typer ressursutnyttelse, kan man kartfeste funksjoner som kan gå lenger tilbake i tid enn det selve navnet gjør. Gårdens ressursmuligheter kommer tydeligere frem gjennom en slik analyse.

Videre er navnene med på å personliggjøre landskapet gjennom personnavn og navn knyttet til spesielle hendelser. I et gjengrodd vestlandslandskap kan navnene i tillegg bidra til å lokalisere strukturer i utmark som ikke lenger er synlige eller lett tilgjengelige.

Figur 4. Oversikt over innsamlede stedsnavn fra innmark og nær utmark på Indre Matre. Grafikk: Janicke Larsen.

Struktur – endring og stabiliserende faktorer

Når gården ble etablert i eldre jernalder ser det ut som om det førte til en strukturering av åkre og gravminner, hvor gravminnene indirekte antyder hvor bosetningen var lokalisert alt fra første fase. Åkerarealene og utnyttelsen av dem har i større grad vært betinget av skiftende driftsformer, avhengig av graden av ekstensiv og intensiv drift. Intensivering skjedde også nærmest det som synes å ha vært tunområde helt fra første fase. Ulike deler av området har endret seg i forskjellig grad som følge av skiftende driftsformer. Mens den tun nære innmarken ser ut til å ha avsatt manifeste strukturer, i den forstand at nye har kommet til, samtidig som de eldre har fått bli, ser innmarks nær utmark og utmark ut til å ha vært mer gjenstand for endringer. Gravminner synes, så langt det lar seg avgjøre, å være respektert helt frem til i dag, og utgjør dermed svært stabile strukturer/monumenter i landskapet. Yngre strukturer har forholdt seg til dem. Samtidig har enkeltstående gravminner på gården forholdt seg til ferdselsveier og er antakelig sekundære i forhold til dem. Når åkrene begynte å bli drevet mer intensivt, utgjorde også disse svært stabile strukturer. Andre viktige faktorer i struktureringen av landskapet gjennom tid er steingjerder (etablert i yngre jernalder/middelalder), veier og ikke minst topografien og jordbrukspotensialet i et område. Gjerder – og dermed grensene disse representerer – har beholdt sin form og funksjon gjennom lang tid på innmark, samtidig ser vi at de i større grad har mistet sin funksjon i utmark. Gjerder og veier har understreket den økonomiske og sosiale struktureringen i et gårdsområde.

Det er også funnet tegn på stor grad av stabilitet i bosetnings- og driftsområder på de 41 nærliggende gårdene, men da basert på mer tradisjonelle kriterier og indirekte slutninger, uten å kunne bygge på mer presise dateringsrammer.

To husmannsplasser ble etablert i tidlig nytid i de mer perifere områdene på gården. Gjennom arkeologiske analyser fra disse, ble det imidlertid ikke dokumentert bosetning eldre enn husmannsperiodens begynnelse på 1700-tallet. Samtidig med at husmannsplassene forlattes ut på 1800-tallet, opphører også all dyrkingsaktivitet og områdene ble igjen benyttet til beite og slått. Også flere andre steder på gården vitner data fra mindre åkerarealer i overgangen mellom innmark og utmark om korte bruksfaser. Samlet styrker dette teorien om at endring og en mer fleksibel bruk var lettere å få til i periferien enn i sentrale områder – som tun og nærmeste innmark – hvor det var investert mye arbeid over lang tid. Denne investeringen førte også selvsagt til større avkastning i disse områdene enn i områder hvor det ble investert mindre arbeid.

Sosiale forhold – romlig organisering

Jeg har forsøkt å belyse spørsmålet om gården alltid har omfattet samme ressursområde, eller om den tidligere utgjorde et større ressursområde som omfattet områdene til og med Ytre Matre lenger ute i Matersfjorden. Den romlige utbredelsen av gravminner er brukt som en viktig indikasjon i denne analysen, koblet mot yngre eiendomsilder. Indre Matre skiller seg ut i forhold til nabogårdene i Matersfjorden med sine mange gravminner fra jernalderen, mens verken Ytre Matre, eller noen av gårdene mellom dem har registrerte gravminner. Navneformer som trolig gjenspeiler gårdskløyving i middelalderen kan ha eldre opphav (Sandnes 1976:32). I dag finner vi Matrenavnet igjen i gårdene Indre Matre, Ytre Matre og Materstveit, samt i to daler kalt Matersdalen. De har felles navneopphav, men andreleddet i Materstveit tyder på sekundær utskilling. Fordelingen av gravminner, sammen med analyse av grenseforhold,

navnedannelser, eldste belegg i skriftlige kilder, gårdsstørrelse og arkeologiske funn, kan tyde på at gården var kjerne i et større ressursområde enn Indre Matre alene. Gravminnene og arkeologiske funn som kan knyttes til jordbruksaktivitet ble kartfestet og sett i forhold til en grenseanalyse. Eldre gårdsgrenser følger ofte naturlige linjer i landskapet, og en analyse av grensene kan derfor bidra til å skille eldre grenser fra yngre (Hovstad 1980:29). Formen på gårdsgrensene kan gi indikasjoner på eldre oppdelinger og utskillinger av gårdene og en analyse av disse ble derfor gjennomført. Gårdsnavnene kan også sees i forhold til grensene, da de ulike navneklassene kan gi indikasjon på gårdens alder. Det er for eksempel vanlig å anta at land-gårdene er kommet til i folkevandringstid (Sandnes 1976:30; Myhre 2002:126) og at de var produktive helt inn i middelalderen (Øye 2002b:238), mens usammensatte naturnavn i bestemt form som Li, Vik og Eik kan ha sitt opphav i eldre jernalder. Jeg tok utgangspunkt i eldste oppføring i skriftlige kilder, som igjen kan være en indikasjon på eldre opphav. Noen av gårdene er første gang nevnt allerede på 1300 og 1400-tallet, mens de fleste er nevnt første gang i sen middelalder/tidlig etterreformatorisk tid. Kildene fra middelalderen som nevner Matre indikerer at gården har hatt en spesiell betydning i området på 1300-tallet. Gårder som ikke er nevnt i skriftlige kilder før godt ut på 1600-tallet, kan tyde på ny rydding, eller ødelegging etter svartedauden. Dette er en vanlig slutning siden det ikke ble ryddet nye gårder i nedgangsperioden i senmiddelalderen ettersom der fremdeles lå mange gårder øde. Da gjenryddingen startet på 1500-tallet ble eldre gårder tatt opp igjen først (Sandnes & Salvesen 1978:18f). Også gårdens relative verdi, basert på landskyld slik den fremkommer i skattematrikkelen av 1647, kan bidra i tilnærmingen til gårdens alder. Stor landskyld kan ofte indikere høy alder, og lav landskyld lav alder. Landskylden er oppført i ulike naturalia som står i et fast verdiforhold til hverandre og dette gjør det mulig å regne ut gårdens relative verdi innen et bestemt område (Figur 5).

Navnet Matre som opptrer i kilder på 1300-tallet, omfattet trolig et større område med bosetningshierarkier, noe som tyder på at området var organisert på en annen måte enn senere. Det større nærområdet ser ut til å ha hatt sterk grad av bondeie tidligere, tilstedeværelsen av gravminner (som uttrykk for arverettslige forhold) og en retrospektiv studie av eiendomsforholdene i området har gjort at vi kan nærme oss svaret på dette spørsmålet.

Gårdsstrukturen er skapt av og tilpasset lokale forhold – både sosiale, i form av eierstrukturer og driftsmåter, og naturlige forutsetninger ut fra hvilke begrensinger og muligheter som ligger i landskapet. Analysen av gårdsgrenser i nærområdet viser at den stabiliteten som er dokumentert i de sentrale bosetnings- og driftsområder ikke har vært like stor i utkantene, hvor områder ble skilt ut i form av gård delinger. Ved slike utskillinger har ikke alltid landskapet gitt føringer, dvs. at grensen ikke nødvendigvis følger topografien, elver, veier ol. Det ser også ut til å ha skjedd endringer i måten gårdene var organisert og hvem som har rådd over jorden over tid. Innmarksområdet på Indre Matre kan dermed anses som en robust organisatorisk struktur, i den forstand at strukturen i de mest intensivt anvendte områdene er stabil, selv om eiendomsstrukturen har endret seg gjennom den perioden undersøkelsen dekker.

Sett i et langt tidsperspektiv og i større regional sammenheng, fremviser gårdsutviklingen på Indre Matre mange parallelle trekk med andre undersøkte gård bosetninger på Vestlandet, selv om endringene ikke alltid har skjedd i samme takt. På gårdsnivå har vi mulighet til et mer nyansert bilde. Det er mulig å dokumentere nyrydding og ulike grader av intensive driftsformer side om side.

Gårder i Holmedal	Eldste kilde	Gårdsnr.	Landskyld	Rv.	Rangert Rv.
Røo	1610	230	0,5	0,2	24
Bjørge	1610	231	0,59	0,24	23
Toftekalven	1590	232	0,5	0,2	24
Tveito	1519	234	1,5	0,61	18
Berhaug	1519	235	1,5	0,61	18
Hauge	1427	236	3	1,21	10
Mehus	1466	237	3	1,21	10
Skato	1519	238	1,5	0,61	18
Sandvoll	1519	239	2,5	1	14
Skarvaland	1463	240	3,56	1,44	7
Ersland	1519	241	4,5	1,82	4
Lervik	1610	242	1,25	0,51	19
Ølfernes	1519	243	4	1,62	5
Eikenes	1520	244	1,88	0,76	16
Utåker	1563	245	3,08	1,25	9
Storhaug	1519	246	1,5	0,61	18
Tveit	1519	247	2,58	1,05	12
Holmedal	1360	248	4,58	1,85	3
Fjellandsbøle	1567	249	0,5	0,2	24
Matre (Indre)	1314/1519	250	2	0,81	15
Opstveit	1563	252	1,75	0,71	17
Vik	1563	253	0,75	0,3	21
Hegland	1610	254	0,75	0,3	21
Matre (Ytre)	1519	255	3,5	1,42	8
Materstveit	1610	256	1,25	0,51	19
Li	1519	257	0,5	0,2	24
Sunde	1519	258	2,01	0,81	15
Færevik (Ytre)	1567	259	0,67	0,27	22
Baugstø	1519	260	2,5	1,01	13
Bauge (Ytre)	1519/1668	261	5	2,02	2
Bauge (Indre)	1519	262	3,5	1,42	8

Gårder i Uskedalen	Eldste kilde	Gårdsnr.	Landskyld	Rv.	Rangert Rv.
Myklebust	1314	123	11,31	4,6	1
Kjerland	1366	124	3,75	1,52	6
Haugland	1519	125	4,5	1,82	4
Musland (Øvre)	1610/1668	127	1,25	0,5	20
Musland (Nedre)	1610/1668	126	1,5	0,61	18
Døsland (Øvre)	1519	128	2	0,81	15
Døsland (Nedre)	1519	129	2,5	1,01	13
Fet (Øvre)	1300-tall	130	2,78	1,13	11
Fet (Nedre)	1300-tall	131	3	1,21	10
Eik (Ytre)	1519	133	2,5	1,01	13

Figur 5. Tabellene viser aktuelle gårder i Holmedal og Uskedalen som står oppført med landskyld i skattematrikkelen av 1647. Landskylden omregnet til lauper smør står oppført under kolonnen landskyld. Rv.= relativ verdi. Grafikk: Janicke Larsen.

Avslutning

Denne type undersøkelse er ressurskrevende, men gir samlet innsikt i bruken av landskapet over tid. Den teoretiske tilnærmingen har bidratt til å øke forståelsen for hvordan et gårdslandskap har vært strukturert.

Ved å se utviklingen på Indre Matre i forhold til sitt nærmiljø, har jeg også kunnet vurdere agrarlandskapet i en videre kontekst og dermed løfte Indre Matres indre utvikling i forhold til et større geografisk nivå, og i en videre bosetningshistorisk og sosial sammenheng.

Summary

The subject of this article is the land-holding Indre Matre, Kvinnherad in the county of Hordaland, Western Norway, and its surrounding landscape. The present day land-holding is only partially altered by modern farming, and many older structures are still preserved in the agrarian landscape. The article presents both a methodology and the theoretical aspects behind the exploration of an agrarian landscape. The author attempts to answer questions concerning the construction of the landscape in a temporal and spatial perspective, based upon the results of excavations and the analysis of physical remains, such as stone fences, clearance cairns and the divisions of arable fields, at the same time integrating economic, social and ideological aspects. In addition the study assesses the importance of archaeological, historical, botanical and place-name evidence in elucidating the construction and development of an agrarian landscape. The Indre Matre land-holding is also considered in a wider spatial and temporal setting, through its relationship to the historical development of 41 surrounding land-holdings.

Litteratur

- Auestad, I. & Øye, I. 2001. Den tradisjonelle vestlandsgården som kulturbiologisk system. I: Skar, B. (red.) *Kulturminner og miljø. Forsking i grenseland mellom natur og kultur*, Norsk institutt for kulturminneforskning (Oslo): 135-205.
- Bendixsen, B.E. 1898. *Fornlevninger i Søndhordland. Særtrykk af aarsberetning fra 1897 fra foreningen til norske fortidsmindesmærkers bevaring*: 13-26. Kristiania.
- Dodgson, R.A. 1998. *Society in time and space. A Geographical Perspective on Change*. Cambridge.
- Foy, S.Ø. 2008. *Rønset: en agrararkeologisk analyse av gården Rønset i Hyllestad, Sogn og Fjordane*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Holm, I. 2007. *Forvaltning og agrare kulturminner i utmark*. UBAS Nordisk nr. 4, Universitetet i Bergen.
- Hovstad, H. 1980. *Gårdsgrenser. Et bosetningshistorisk hjelpemiddel?* Institutt for sammenliknende kulturforskning. Oslo – Bergen – Oslo.
- Hjelle, K.L. 2007. Pollenanalyser av jordprofiler fra Indre Matre, Kvinnherad. Paleobotanisk rapport fra Bergen Museum, De naturhistoriske samlinger, UiB. I: Zehetner, J.L. (red.) *Fra sted til gård. En agrararkeologisk analyse av Indre Matre i Kvinnherad, Hordaland*.
- Iversen, F. 2008. *Eiendom, makt og statsdannelse. Kongsgårder og gods i Hordaland i yngre jernalder og middelalder*. UBAS Nordisk 6, Universitetet i Bergen.
- Kaland, S.H.H. 1979. Lurekalven, en lynchegård fra vikingtid/middelalder. En økonomiskstudie. I: Fladby, R. og J. Sandnes (red.) *På leiting etter den eldste garden*: 71-86. Oslo.
- Lavik, P.J. 1959. *Registrering 1959, Indre Matre, Holmedal s., Skånevik pg., Hordaland*. Upublisert rapport fra Hordaland fylkeskommunes arkiver. Bergen.
- Lia, V. 2005. *Bruk og uttrykk gjennom tid i et jordbrukslandskap. Ornes i Luster. En arkeologisk landskapsanalyse med punktundersøkelser i innmark*. Upublisert hovedfagsoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.

- Myhre, B. 1969. *Gårdsanlegget på Ullanhaug*. AmS-Skrifter 4. Stavanger.
- Myhre, B. 1972. *Funn, forminner og ødegårder. Jernalderens bosetning i Høyland Fjellbygd*. Stavanger Museums Skrifter. Bind 7. Stavanger.
- Myhre, B. 1977. *Indre Matre, Kvinnherad, Hordaland gnr. 250*. Upublisert innberetning. Hordaland fylkeskommunes arkiver. Bergen.
- Myhre, B. 2002. Landbruk, landskap og samfunn 4000 f.Kr. – 800 e.Kr. *Norges Landbruks historie I. Jorda blir levevei*. Oslo.
- Olsen, D. E. F. 2006. *Gård og støl: en arkeologisk punktanalyse av Stølsdalen, Jondal kommune, Hordaland*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Petersen, J. 1933. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland fra forhistorisk tid og middelalder. Bind 1*. Institutt for sammenliknende kulturforskning. Serie B, skrift XXIII. Oslo.
- Petersen, J. 1936. *Gamle gårdsanlegg i Rogaland fra forhistorisk tid og middelalder. Bind 2*. Institutt for sammenliknende kulturforskning. Serie B, skrift XXXI. Oslo.
- Randers, K. 1981. *Høybøen – en ødegård på Sotra. En undersøkelse av bosetningsspor fra eldre jernalder og middelalder*. Upublisert magistergradsavhandling. Universitetet i Bergen.
- Rønneseth, O. 1955. Nokre problem frå gårdsamfunnet på Jæren, *Heimen X*: 150-180.
- Rønneseth, O. 2001 [1974]. *Gard og gjerde. Faser i utviklingen av Jærens kulturlandskap*. Hafslsfjord.
- Sandnes, J. 1976. Gards- og andre bustadnavn. I: Sandnes, J. & O. Stemhaug (red.) *Norsk Stadnamleksikon*: 28-33. Oslo.
- Sandnes, J. & H. Salvesen 1978. *Ødegårdstid i Norge – det nordiske ødegårdsprosjektets norske undersøkelse*. Det Nordiske ødegårdsprosjekt 4. Oslo.
- Schetelig, H. 1910. En ældre jernaldersgaard paa Jæderen, *Bergen museums Aarbog* 1909. No. 5: 5-16.
- Sivertsen, A.K. 2006. *Jordbruks- og busetnadsutvikling i Jostedalene: med utgangspunkt i punktundersøkingar i innmarka på gardane Nedrelid og Kruna*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Stang, G.B. 2003: *Kroken – gard og grend: arkeologiske punktundersøkingar i Kroken, Luster, Sogn og Fjordane*. Upublisert hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Sætre, A.N. 2008: *Sæsol: jordbruk i kvernsteinslandskap: en arkeologisk punktundersøkelse av en gård i drift*. Upublisert masteroppgave i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Zehetner, J.L. 2007: *Fra sted til gård. En agrararkeologisk analyse av Indre Matre i Kvinnherad, Hordaland*. Upublisert dr. art. avhandling i arkeologi, Universitetet i Bergen.
- Zehetner, J.L. 2008: «Før elvi skal til Omvik gå, før skal ho gjennom bergi blå» - om den kulturhistoriske verdien av å bevare stedsnavn. *Sunnhordland årbok 2008*. Band 89: 25-58.
- Øye, I., Julshamn, L., Bade, R., Valvik, K.A. & Åstveit, J. . 2002. *Vestlandsgården – fire arkeologiske undersøkelser. Havrå, Grinde, Lee, Ormelid*. Arkeologiske avhandlinger og rapporter 8, Universitetet i Bergen.
- Øye, I. 2002b: Landbruk under press 800-1350. I: Øye, I. & B. Myhre (red.) *Norges landbruks historie I. 4000 f.Kr. - 350 e.Kr. Jorda blir levevei*: 214-414. Oslo.
- Åstveit, J.L. 1998: *Ormelid. Sentral eller marginal?* Upublisert hovedoppgave i arkeologi, UiB.